

omgaan met sociaal storend gedrag

WALTER MATTHYS
EN CHRISTINE BOERSMA

**Brutaal, boos of
agressief gedrag
op school**

 hogrefe

Inhoud

Voorwoord	9
1 Verschillende typen sociaal storend gedrag en de nadelige gevolgen	13
2 Aanknopingspunten voor het aanleren van sociaal passend gedrag	25
3 Positieve opdrachten	35
4 Complimenten geven en belonen	45
5 Niet reageren, time-out, berispen, logische straffen en een taak geven	55
6 Het Twaalf Stappen Plan	67
7 Kinderen leren sociale problemen beter op te lossen	69
8 Kinderen leren beter om te gaan met hun boosheid	83
9 Samenwerken met de ouders	93
10 Samenwerken met de hulpverlening	101
Nawoord	115
Boeken en websites	117
Over de auteurs	119

1

Verschillende typen sociaal storend gedrag en de nadelige gevolgen

Vijf typen sociaal storend gedrag

Kenmerken van ongevoeligheid en emotieloosheid

Andere typen gedrag en problemen die tegelijk kunnen voorkomen

Verschillen tussen kinderen

Gedrag verandert in de loop van de tijd

Nadelige gevolgen

Kinderen hebben zelf ook last van hun problemen

De belangrijkste punten

Na een opdracht zijn kinderen weleens brutaal tegen hun juf. Of ze worden boos omdat ze hun zin niet krijgen. Of ze schoppen een ander kind dat voordringt tijdens een spel. Dit zijn voorbeelden van sociaal storend gedrag. Als dit gedrag slechts zo nu en dan bij een kind voorkomt, is dat niet erg. Het hoort bij kinderen. Maar voor jou als leerkracht valt het soms tegen om met dit gedrag om te gaan. En om er zo mee om te gaan, dat kinderen er wat van leren.

Dat geldt nog meer als sociaal storend gedrag vaker dan een enkele keer voorkomt. Het gedrag heeft dan nadelige gevolgen. Voor het kind zelf, voor de medeleerlingen, en voor jezelf als leerkracht. Het kind wordt buitengesloten door andere kinderen. Tijdens de lessen leidt het gedrag andere kinderen af. Als leerkracht ga je je misschien wel ergeren aan het gedrag. Het gedrag roept stress op en soms weet je niet meer wat je ermee aan moet.

We onderscheiden vijf typen sociaal storend gedrag.

Vijf typen sociaal storend gedrag

Opstandig gedrag

Als een kind zich verzet tegen de leiding van volwassenen, dan noemen we dat opstandig gedrag. Het wordt ook wel 'slecht luisteren' genoemd. Opstandig gedrag kan verschillende vormen aannemen.

Stel, je geeft je klas de opdracht om aan de sommen te gaan werken. Eén van de kinderen kijkt naar buiten en doet alsof hij de opdracht niet heeft gehoord. De andere kinderen gaan aan de slag maar dit kind blijft om zich heen kijken. Dit is een passieve of bedekte vorm van verzet. Het is dwars gedrag.

Een actieve of openlijke vorm van opstandig gedrag, is ronduit weigeren te doen wat gevraagd wordt. Stel dat het kind in het voorbeeld een hekel heeft aan sommen. Eerst keek hij om zich heen, maar na een poosje zie je dat hij toch met zijn werk is begonnen. Maar als je later bij het kind langsloopt, merk je dat hij met zijn taal bezig is. Je laat je verbazing zien. Het kind zegt: 'Ik ben toch bezig!' Als je hem eraan herinnert dat hij aan de sommen moet werken zegt hij: 'Daar heb ik nu geen zin in.' Beide antwoorden zijn openlijke vormen van verzet. Dit is brutaal gedrag.

Opstandig gedrag heeft nadelige gevolgen voor de omgeving. Voor leerkrachten is het dagelijks omgaan met dit gedrag erg vermoeiend. Maar opstandig gedrag heeft ook nadelige gevolgen voor het kind zelf. Het kind werkt minder taakgericht en dat gaat ten koste van de leeropvoeding.

Anderen ergeren

Tegen een ander kind fluisteren terwijl alle kinderen rustig werken, dat roept ergernis op bij het kind dat ijverig bezig is. En misschien wel bij de hele klas. Andere voorbeelden van 'anderen ergeren' zijn: tijdens de pauze expres de bal wegtrappen, zodat die op het dak terecht komt. Bij een groepsopdracht een ander kind de schuld geven,

terwijl het kind zelf een fout heeft gemaakt. Of bij een groepsopdracht de eigen zin doordrijven, terwijl het kind samen met de andere kinderen een keuze moet maken.

Een nadelig gevolg van dit gedrag is dat andere kinderen niet meer met het kind willen optrekken.

Boosheid en driftbuien

Kinderen kunnen emotioneel reageren als iets niet lukt, of als ze hun zin niet krijgen. Of als de leerkracht een kritische opmerking maakt over hun werk. Ze reageren geprikkeld, boos, woedend of krijgen een driftbui.

Prikkelbaar, lichtgeraakt of snel geërgerd zijn, duurt kort. Boosheid is heftiger en kan kort of lang duren. Woedend zijn is nog heftiger. Het gaat samen met schelden en schreeuwen. Als het kind ook nog slaat of schopt, dan spreken we van een driftbui. Driftbuien kunnen enkele minuten duren, maar ook wel langer.

Vooral woede en driftbuien zijn erg storend voor de omgeving. Als leerkracht kan je er echt gestrest door raken.

Agressief gedrag

Gedrag is agressief als kinderen een andere persoon of een voorwerp schade toebrengen. Er zijn drie vormen van agressief gedrag: lichamenlijk, verbaal en relationeel.

Duwen, stompen, knijpen, een tik geven, slaan, schoppen, vechten en voorwerpen beschadigen en vernielen, zijn voorbeelden van lichamenlijk agressief gedrag.

Maar ook woorden kunnen schade toebrengen, zoals bij uitschelden, kwetsen, vernederen en bedreigen. Dat noemen we verbale agressie.

Agressie kan ook gericht zijn op relaties. Dit is relationele agressie. Bijvoorbeeld roddelen of een ander kind onder druk zetten door te dreigen de vriendschap te verbreken.

Pesten is een vorm van agressief gedrag. Fysiek, verbaal of relatio-

neel agressief gedrag is dan gericht tegen een betrekkelijk machteloos kind.

Kinderen met lichamelijk agressief gedrag worden door andere kinderen vaak afgewezen. Ze mogen niet meer bij de groep horen en komen alleen te staan. Ook de ouders van een kind dat geslagen werd, reageren soms heftig. Soms eisen ze dat de school meteen maatregelen neemt en halen er andere ouders bij om de schoolleiding onder druk te zetten. Maar het kan ook voorkomen dat een milde vorm van agressief gedrag bewondering wekt bij andere kinderen.

Reactieve of proactieve agressie

Bij agressief gedrag kan je nog onderscheid maken tussen reactieve en proactieve agressie. Kinderen kunnen onbeheerst of impulsief, zonder na te denken, agressief gedrag vertonen, in reactie op een eerder voorval. Een kind krijgt bijvoorbeeld een waarschuwing van de leerkracht en reageert meteen met schelden. Of een kind wordt gepest door een ander kind en schopt het kind dat hem pest. Of een kind verwacht iets leuks maar krijgt het niet en geeft een trap tegen een stoel. Dit zijn voorbeelden van reactieve agressie. Deze vorm van agressief gedrag gaat vaak samen met boosheid of woede.

Proactieve agressie is anders. Proactieve agressie is beheerst, gecontroleerd en koel. Het kind zet de agressie in om een doel te bereiken. Voorbeeld: het kind bedreigt een ander kind en wordt hiervoor bewonderd door de groep toekijkende kinderen.

Antisociaal gedrag

Gedrag noemen we antisociaal als normen, rechten en regels worden overtreden. Een kind dat liegt overtreedt de norm de waarheid te spreken. Een kind dat steelt overtreedt het recht van de ander op eigen bezit. Een kind dat spijbelt overtreedt een regel.

Ouders zijn vaak erg boos en vooral bezorgd over zulk gedrag. Ze vrezen dat hun kind later het verkeerde pad op gaat.

Ten slotte nog een algemene opmerking over sociaal storend gedrag. Volwassenen verschillen in de mate waarin ze vinden dat bepaald gedrag storend is of gepast. De ene leerkracht vindt een uitspraak van een kind een vorm van verbale agressie, terwijl de andere leerkracht vindt dat dit kind juist goed voor zichzelf opkomt en assertief is. Ook ouders denken verschillend over wat sociaal passend gedrag is; kenmerken van de buurt en de culturele achtergrond spelen hierbij een rol.

Kenmerken van ongevoeligheid en emotieloosheid

Sommige kinderen met sociaal storend gedrag lijken weinig bezorgd over de gevoelens van anderen. Ze lijken wel gevoelloos. Ze hebben ook moeite met empathie. Dit betekent dat ze het moeilijk vinden om de gevoelens van anderen, zoals verdriet, te begrijpen en bij zichzelf te ervaren. Verder drukken ze zich weinig gevoelsmatig uit. Ze zeggen bijvoorbeeld niet dat ze verdrietig zijn. En als ze iets fout hebben gedaan, laten ze weinig spijt of schuldgevoel zien. Ook trekken ze zich niet zoveel aan van de nadelige gevolgen van hun gedrag voor anderen en voelen geen spijt nadat ze iemand gekwetst hebben. Ten slotte maken ze zich niet druk over hoe ze het op school doen; over slechte cijfers maken ze zich niet bezorgd.

Andere typen gedrag en problemen die tegelijk kunnen voorkomen

Bij kinderen met sociaal storend gedrag kunnen tegelijk andere typen gedrag of andere problemen voorkomen.

Impulsief gedrag

Gedrag is impulsief als het kind moeite heeft om dat wat bij hem opkomt, de impuls, te onderdrukken. Bijvoorbeeld: de leerkracht stelt

een vraag aan de hele klas en wijst dan een kind aan om de vraag te beantwoorden. Eén van de kinderen heeft moeite om op de beurt te wachten en flapt het antwoord eruit.

Druk of hyperactief gedrag

Een kind heeft druk of hyperactief gedrag als het opstaat van de stoel terwijl het met schoolwerk bezig is. Als het rondrent in de klas, niet stil kan zitten en heel veel praat.

Aandachtsproblemen

Met aandachtsproblemen bedoelen we dat het kind moeite heeft om de aandacht te richten. Een ander woord hiervoor is 'verhoogde afleidbaarheid'. Als je een opdracht geeft en het kind doet niet wat je vraagt, dan is dit niet altijd opstandig gedrag. Het kind kan ook moeite hebben om de aandacht op jou te richten. Als het kind ook moeite heeft om de aandacht langere tijd gericht te houden, noemen we dit moeite met 'volgehouden aandacht'. Kinderen die problemen hebben met volgehouden aandacht, hebben moeite met het uitvoeren van een lange opdracht.

Leerproblemen

Bij sommige kinderen met sociaal storend gedrag blijven de leerprestaties achter. Dit kan verschillende oorzaken hebben. Als ze dwars gedrag vertonen, zijn ze minder actief met hun schoolwerk bezig. Hun werkhouding schiet tekort. Of ze zijn weinig gemotiveerd om zich in te zetten. Dat zie je bijvoorbeeld bij kinderen met kenmerken van ongevoeligheid en emotieloosheid.

Sommige kinderen met sociaal storend gedrag hebben een lagere intelligentie dan gemiddeld. Of ze hebben specifieke problemen met lezen, rekenen of taal. En heeft het kind moeite om de aandacht vol te houden, dan belemmert dat de leervorderingen.

Kortom, er kunnen verschillende redenen zijn, soms ook meerdere

redenen tegelijk, waardoor leervorderingen achterblijven. Deze complexiteit van de leerachterstand wordt vaak onderschat.

Onzeker, angstig en somber

Sommige kinderen met sociaal storend gedrag voelen zich onzeker of worden angstig en somber. Dat komt omdat ze merken dat volwassenen zich aan hen ergeren. En omdat ze vaak kritiek of straf krijgen vanwege hun gedrag. Of ze zien dat andere kinderen hen vermijden.

Verschillen tussen kinderen

Kinderen met sociaal storend gedrag verschillen sterk van elkaar. Het gedrag verschilt in frequentie, type, nadelige gevolgen, situatie en duur.

Komt het gedrag vaak voor? Dan is het urgenter om het kind sociaal passend gedrag te leren dan wanneer het slechts zo nu en dan voorkomt.

Komen er verschillende typen sociaal storend gedrag voor? Is het kind niet alleen dwars, maar ook snel boos? En geeft het andere kinderen weleens een klap? Dan maakt dat de aanpak ingewikkelder.

Zijn de nadelige gevolgen van het gedrag groot? Verstoort het kind de sfeer in de klas en wordt het door andere kinderen afgewezen? En is het gedrag ook een zware emotionele belasting voor jezelf als leerkracht? Dan is het ernstiger.

Komt het gedrag in verschillende situaties voor, dus niet alleen op school, maar ook thuis? En ook tijdens het buiten spelen in de buurt en op de sportclub? Dan is het ernstiger.

Komt het gedrag al lang voor? Dan is het gedrag moeilijker te veranderen dan als het pas sinds kort voorkomt.

Samengevat: sociaal storend gedrag is ernstiger wanneer het vaker voorkomt, er meer verschillende typen voorkomen, de nadelige gevolgen groter zijn, het in meerdere situaties voorkomt en het al sinds langer voorkomt.

Als een kind gedurende enkele maanden sociaal storend gedrag vertoont dat leidt tot duidelijke nadelige gevolgen, dan spreekt men in de jeugdhulpverlening van 'ernstige gedragsproblemen' (zie hoofdstuk 10). In de jeugd-ggz of kinder- en jeugdpsychiatrie worden de diagnostische categorieën oppositioneel-opstandige stoornis en normoverschrijdende gedragsstoornis gebruikt wanneer een kind met ernstige gedragsproblemen aan welomschreven criteria voldoet (zie hoofdstuk 10). Ook kinderen die voldoen aan de criteria van een aandachtstekortstoornis met hyperactiviteit (of aandacht deficiëntie/hyperactiviteitsstoornis, ADHD) vertonen vaak sociaal storend gedrag (zie hoofdstuk 10).

Gedrag verandert in de loop van de tijd

Sociaal storend gedrag neemt *gemiddeld genomen* met de leeftijd af. Maar dit is niet voor alle kinderen zo. Bij sommige kinderen blijft dit gedrag voorkomen of het neemt zelfs toe. Het is moeilijk om van tevoren *bij een individueel kind* te voorspellen of het gedrag zal afnemen, gelijk zal blijven of zal toenemen. In het volgende hoofdstuk bespreken we kenmerken van het kind en de omgeving, waarvan aangetoond werd dat ze gemiddeld genomen samenhangen met een afname of toename van sociaal storend gedrag. Sommige van die kenmerken zijn veranderbaar. Daarom vormen zij aanknopingspunten voor de aanpak.

Nadelige gevolgen

Als een kind sociaal storend gedrag vertoont dat vaak voorkomt en het gedrag niet met de tijd afneemt, dan heeft dat kind meer kans op allerlei problemen in de toekomst. Meer dan een kind met sociaal passend gedrag.

School, opleiding en werk

Kinderen met ernstige vormen van sociaal storend gedrag worden vanwege hun gedrag soms geschorst of van school gestuurd. Opnieuw naar school gaan is dan moeilijk. Ook bestaat het risico dat de motivatie voor leren afneemt en dat ze onderwijs krijgen op een lager niveau dan ze aankunnen. Sommigen maken hun opleiding niet af en krijgen werk onder hun niveau. Of ze worden werkloos en krijgen een uitkering.

Maar zelfs als kinderen op school blijven, kunnen hun schoolprestaties minder zijn dan verwacht mag worden op grond van hun cognitieve mogelijkheden. Hun gedrag en motivatie kan hen daarbij in de weg zitten.

Op sociaal gebied

Kinderen met sociaal storend gedrag worden soms afgewezen door andere kinderen. Hierdoor worden ze eenzaam. Kinderen die ernstig vereenzaamd zijn en een misdaad plegen worden ook wel *lone wolf* genoemd. Of ze sluiten zich vanaf 12, 13 jaar aan bij een groep jongeren die strafbare feiten plegen, zoals vernielen of alcoholgebruik in het openbaar. In die groep leren zij de verkeerde dingen. Dit wordt ook wel *deviancy training* genoemd. Zo komen ze in de criminaliteit terecht.

Op het gebied van denken en emoties

Kinderen met sociaal storend gedrag krijgen vaak negatieve reacties van ouders, leraren, broers en zussen, en van andere kinderen. Hierdoor denken zij dat anderen altijd tegen hen zijn. Ze ontwikkelen een vijandig wereldbeeld. Door veel negatieve reacties, denken zij ook vaak negatief over zichzelf; ze ontwikkelen een negatief zelfbeeld. Sommigen doen alsof ze zelfverzekerd zijn, om zichzelf te beschermen. Dan lijken ze sterk, machtig en onkwetsbaar. We noemen dit narcistische bescherming van zichzelf. Daardoor is het moeilijk om echt een goed contact met hen te krijgen.

De ontwikkeling van psychiatrische aandoeningen

Kinderen met ernstige vormen van sociaal storend gedrag lopen een verhoogde kans op psychiatrische aandoeningen in de volwassenheid, zoals verslaving of een antisociale persoonlijkheidsstoornis. Bij de antisociale persoonlijkheidsstoornis horen oneerlijkheid, impulsiviteit, vechtpartijen en het ontbreken van spijtgevoelens.

Vaak wordt over het hoofd gezien dat deze kinderen ook een verhoogde kans hebben op internaliserende problemen, zoals angststoornissen en depressies. Dit is vooral het geval als kinderen vaak boos, prikkelbaar en driftig zijn. Deze verschijnselen kunnen beschouwd worden als de emotionele of stemmingscomponent van sociaal storend gedrag. In dit verband is het volgende nog belangrijk.

Kinderen hebben zelf ook last van hun problemen

Vaak wordt gedacht dat kinderen met sociaal storend gedrag alleen een last zijn voor anderen. Daarom wordt hun gedrag ook wel aangeduid met de term 'externaliserend'. Bij kinderen met 'internaliserende' verschijnselen, zoals angst en een depressieve stemming, is er sprake van innerlijk lijden. Een onjuist vooroordeel over kinderen met sociaal storend gedrag is dat zij *niet* lijden onder hun problemen; alleen de omgeving zou er onder lijden.

Maar veel kinderen met sociaal storend gedrag lijden ook zelf! De vele negatieve reacties op hun gedrag komen allemaal bij een kind binnen. Het hoeft ons dan ook niet te verbazen dat sommigen onder hen een verhoogde kans lopen om later depressief te worden. Als een kind een groot deel van de dag met een boos gezicht rondloopt, laat het zien zich niet gelukkig te voelen.

De belangrijkste punten

- Er zijn vijf typen sociaal storend gedrag: opstandig gedrag, anderen ergeren, boosheid en driftbuien, agressief gedrag, en antisociaal gedrag.
- Heeft een kind met sociaal storend gedrag leerproblemen? Dan kan dat het gevolg zijn van dwarsheid en een gebrek aan inzet, een lage intelligentie, een taalachterstand, aandachtsproblemen, en specifieke problemen met lezen of rekenen.
- Sociaal storend gedrag is ernstiger wanneer het vaker voorkomt, er meer verschillende typen voorkomen, de nadelige gevolgen groter zijn, het in meerdere situaties voorkomt en het sinds langer voorkomt.
- Wanneer sociaal storend gedrag ernstig is en met de tijd niet afneemt, dan heeft een kind een verhoogd risico op het niet afmaken van school, onder niveau werken, werkloos worden, sociaal isolement, criminaliteit, verslaving en depressies.